

VOORDRACHT

GENDER

De valkuil van het stereotiepe beeld

8 maart 2002, ter gelegenheid van de Internationale Vrouwendag in Leeuwarden

De voordracht van Allerd Stikker op 8 maart 2002, ter gelegenheid van de Internationale Vrouwen-dag in Leeuwarden, handelt over de beelden die er bestaan over verschillen en overeenkomsten tussen mannen en vrouwen. Hij toont aan dat de stereotype beelden die er bestaan vaak niet kloppen en constateert fundamentele onjuistheden bij onder andere de huidige rolverdeling tussen mannen en vrouwen in onze maatschappij.

Hieronder is een hoofdstuk uit Allerd Stikker's boek *Over vrouw en man, de onverbreekelijke samenhang*, uitgegeven door Kopperlith & Co. In dit hoofdstuk vindt u de hoofdlijnen van de voordracht terug.

De valkuil van het steroetype beeld

Tot nog toe ben ik uitgebreid op het verleden ingegaan, maar voor ik de mogelijkheden voor de toekomst bespreek, ga ik nog even in op de betekenis van de woorden vrouw en man, vrouwelijk en mannelijk, gender en sekse, en in hoeverre ze verschillen of overeenkomsten weergeven. Iedereen kent deze begrippen een andere betekenis toe, waardoor er allerlei verschillende standpunten ontstaan die voor verwarring en onbegrip zorgen. In gesprekken bezondigen we ons vaak aan subjectieve interpretaties en persoonlijke ervaringen, en verwarren we de woorden vrouw met vrouwelijk en man met mannelijk. Daarom zal ik proberen de verschillende opvattingen over deze begrippen te verhelderen en met elkaar te verenigen. Mijn benadering is gebaseerd op mijn eigen levenservaring en de vele recent verschenen boeken en artikelen die ik over dit onderwerp gelezen heb. Het feit dat *Time Magazine*, *New York Times* en *Scientific American* tussen maart en juni 1999 allemaal een speciale bijlage hadden over vrouwen en mannen en over vrouwelijkheid en mannelijkheid, toont aan hoezeer dit onderwerp in de belangstelling staat. In de vorige hoofdstukken hebben we gezien hoe hardnekkig het klassieke standpunt is dat werd ontwikkeld en instandgehouden door mannen. Volgens deze opvatting is de man radicaal anders dan de vrouw en zou dit verschil noodzakelijkerwijs inhouden dat de man superieur is aan de vrouw, in een asymmetrisch en hiërarchisch model. We hebben ook gezien dat een groep feministen heeft geprobeerd die asymmetrie en hiërarchie op te heffen, zonder het principe van het radicale verschil te willen ontkennen, en dat andere feministen de asymmetrie, hiërarchie én het verschil van de hand wezen, en naar een volmaakte gelijkheid streefden. Deze drie modellen zijn allemaal verdedigd, en worden dat nog steeds, op basis van verscheidene

strijdige theorieën. Zowel de aanhangers van feministische bewegingen als de aanhangers van de mannelijke superioriteit (waarom worden die eigenlijk nooit masculisten genoemd?) hebben hun standpunten verhard. Wereldwijd blijft men in stereotype vrouw- en manbeelden denken.

Sommige moderne feministische schrijfsters hebben de kwestie vanuit een nieuwe invalshoek benaderd en zich vooral gericht op de vrouwelijke persoon, haar unieke biologie, haar lichamelijke, geestelijke en intellectuele kwaliteiten en de waarde van haar vrouwelijke eigenschappen voor een gezonde samenleving. Maar als het over de houding van de man gaat, is er nog steeds een neiging tot separatisme en aantijgingen.

Laat ik eerst de achtergrond van het conflict tussen de biologische natuur en de culturele opvoeding eens wat gedetailleerder onder de loep nemen. Aan de ene kant van het spectrum bevindt zich E.O. Wilson, die in zijn *Sociobiology, a New Synthesis* (1975) beweert dat alle verschillen tussen vrouwen en mannen voortkomen uit het genetisch materiaal dat hun attitude en hun rol bepaalt. Aan de andere kant van het spectrum vinden we Simone de Beauvoir, die zegt dat het karakter en gedrag van vrouwen (en impliciet ook die van mannen, hoewel zij het alleen over vrouwen heeft) volkomen door socio-politieke condities gevormd worden. In 'Le deuxième sexe' (1952) zegt ze dat vrouwen 'niet geboren, maar gemaakt' worden. Recent wetenschappelijk onderzoek naar de samenstelling en het functioneren van de hersenen van de mens heeft aangevoerd dat er wel degelijk verschillen zijn tussen de hersenen van vrouwen en die van mannen, veroorzaakt door genetische en hormonale toevoer. De hersenen van een man zijn gemiddeld ongeveer tien procent zwaarder dan die van een vrouw, en masculisten hebben dat vaak aangevoerd als bewijs van de superioriteit van de man. Het feit dat een man gemiddeld ook tien procent langer en twintig procent zwaarder is dan een vrouw heeft echter zeker ook iets met dat gewicht te maken. Er zijn nog meer verschillen ontdekt. Zo hebben de hersenen van een vrouw een hogere neuronendichtheid en -activiteit en is hun corpus callosum groter, het deel dat de linker- en rechterhersen helft met elkaar verbindt. Volgens de zogenoemde 'organisatietheorie' kunnen deze verschillen in verband gebracht worden met de prenatale hormoonactiviteit, en bevestigen zij de geestelijke en biologische verschillen tussen vrouwen en mannen. Ze vertonen echter geen asymmetrische of hiërarchische verschillen, en ze wijzen ook niet op een radicaal verschil in cognitieve functies. Proeven op dit gebied hebben juist aangetoond dat er veel overeenkomsten tussen de geslachten zijn. Voorts is er de kwestie van de vrouwelijke XX- tegenover de mannelijke XY-chromosomen. Mannen hebben beweerd dat de XY-samenstelling de creativiteit behelst, en dat de XX-samenstelling eenvormigheid vertegenwoordigt. Dit past in de algemeen geldende mannelijke mening dat een vrouw een mens is die sommige dingen niet heeft die een man wel heeft; in dit geval is dat het Y-chromosoom. Het brengt meteen

de theorie van Aristoteles over de ontbrekende ziel in gedachten en die van Freud over de ontbrekende penis, dat er allemaal op zou wijzen dat de vrouw incompleet is en de man compleet. Intussen is men erachter gekomen dat het Y-chromosoom veel kleiner is dan het X-chromosoom. Men heeft ook ontdekt dat alleen de vrouwelijke eicel mitochondria DNA bevat, de ‘krachtcentrale’ van de cel, die voedingsstoffen omzet en daarmee de energie voor alle celactiviteit levert. Zaadcellen bevatten wel heel kleine hoeveelheden mitochondria, maar hebben geen deel aan het chromosoomuitwisselingsmechanisme van meiose. Doordat alleen vrouwelijke cellen twee grote X-chromosomen en mitochondria hebben, heeft de eicel van een vrouw een veel grotere DNA-verscheidenheid dan de eenvoudige zaadcel. Had Aristoteles dat maar geweten toen hij zijn ‘wetenschappelijke’ theorie formuleerde dat de vrouw alleen in stoffelijke zin aan de voortplanting bijdraagt en dat de man ziel, karakter en kwaliteit aanlevert. Inmiddels weet men dat het Y-chromosoom allerlei fouten met zich meebrengt die het vrouwelijk systeem dan opspoort en in de meeste gevallen corrigeert. Hoewel bij de conceptie vaker mannelijke foetussen dan vrouwelijke ontstaan (1,3 tot 1,5 keer vaker), zijn die mannelijke foetussen door genetische afwijkingen vaak niet levensvatbaar, zodat grofweg toch evenveel jongens als meisjes worden geboren.

Het feit dat bij alle vogels en vlinders, en ook bij sommige vissen, amfibieën, reptielen en insecten, de geslachtschromosomen precies andersom gerangschikt zijn, namelijk XX in de mannelijke cellen en XY in de vrouwelijke, toont aan dat de natuur niet volgens een vast patroon opereert. Dit geldt overigens ook voor hormonen; tot voor kort dacht men dat androgene hormonen (met name testosteron) alleen bij mannen voorkwamen, waardoor ze vergeleken met vrouwen over superieure kwaliteiten zouden beschikken. We weten nu dat zowel mannen als vrouwen androgene en oestrogene hormonen produceren, zij het in verschillende verhoudingen, en dat oestrogenen bijvoorbeeld voor de ontwikkeling van de hersenen van de man onmisbaar zijn. We weten sinds kort ook meer over de manier waarop de prenatale en postnatale hormonen mensen ervan bewust maken dat ze een vrouw of een man zijn en zich als zodanig gaan gedragen. Iemands identiteit wordt niet perse alleen door de biologie bepaald; de individuele balans die eenieder moet zien te vinden tussen mannelijke en vrouwelijke eigenschappen wordt mede bepaald door sociale factoren. Als dit eenmaal door de samenleving erkend en door de politiek aanvaard wordt, kunnen er interessante dingen gebeuren. Op het gebied van sport bijvoorbeeld zijn de marathontijden voor vrouwen sinds 1964 met 34 procent gedaald, vergeleken met 4,2 procent voor mannen. Dit betekent dat hun prestaties in het begin van de eenentwintigste eeuw gelijk zouden kunnen gaan lopen. In de praktijk zal dit niet gebeuren omdat het vrouwenlichaam minder spiermassa, meer vet en een lager bloedvolume heeft, en omdat het hart van een vrouw per minuut minder bloed kan rondpompen

dan dat van een man. Vrouwen laten mannen in de zwemsport echter wel ver achter zich, wat tijden en afstanden betreft. Door hun relatief hogere vetgehalte drijven vrouwen gemakkelijker en koelen ze niet onnodig af. In veel andere sporten presteren vrouwen momenteel veel beter dan de mannen een paar decennia geleden deden. In Nederland doen meer dan 20.000 meisjes vanaf dertien jaar aan voetbal, en ze zijn wat tactiek betreft net zo goed of beter dan jongens en hebben geen moeite met de lichamelijke belasting van deze sport. Beide seksen hebben hun typerende voor- en nadelen; door hun verschillende anatomie en fysiologie komen ze tot verschillende prestaties, maar met gelijke kansen om zich te ontwikkelen kunnen ze allebei als winnaar en als verliezer uit de bus komen. Vandaag de dag heeft men het potentieel van het vrouwelijk lichaam herontdekt. De mythe dat vrouwen over het algemeen van nature zwakker zijn dan mannen is aan het verdwijnen; nog even en vrouwen zijn bevrijd van hun onterechte stereotype.

Als er vergelijkingen worden gemaakt tussen de geestelijke, intellectuele en lichamelijke kwaliteiten van mannen en vrouwen, komt het steeds duidelijker aan het licht dat er veel meer gebieden van overeenkomst zijn dan men vroeger aannam. Carl Jung beweerde al dat de vrouwelijke elementen in de man (Anima) en de mannelijke elementen in de vrouw (Animus) archetypisch en onbewust aanwezig zijn, en dat als deze elementen door ervaringen en stereotype beelden onbewust onderdrukt worden, er een onevenwichtige persoonlijkheid en onevenwichtige relaties ontstaan. Tegenwoordig begrijpen we veel beter hoe de culturele omgeving het gedrag en de rolverdeling beïnvloedt. Het is bijvoorbeeld aantoonbaar dat kinderen, voordat ze de leeftijd van vijf jaar hebben bereikt, geconditioneerd kunnen worden door de verwachtingen van hun ouder of leerkracht over meisjes en jongens en wat zij leuk moeten vinden. Deze ideeën hebben veel meer invloed op de voorkeur van het kind voor bepaald speelgoed, spelletjes en gedrag dan alleen de genetische aanleg. Jongens en meisjes krijgen al zo vroeg de symboliek van de kleuren blauw en roze ingeprent, dat ze niet beter weten dan zich aan de volwassen stereotype vrouw of man van hun cultuur aan te passen. Met andere woorden, de oorspronkelijke integriteit raakt verloren. De literatuur over dit onderwerp, voornamelijk van vrouwelijke auteurs, heeft zich geconcentreerd op meisjes en op het effect dat dát in hun leven heeft, maar als we de valkuil van het stereotype beeld willen laten verdwijnen, zullen we moeten erkennen dat de effecten op jongens net zo belangrijk zijn.

Nog een voorbeeld van zo’n stereotype beeld is het niet uit te roeien idee, dat al meer dan tweeduizend jaar bestaat, dat vrouwen structureel minder aanleg hebben voor techniek en wiskunde dan mannen. Statistieken die deze vooronderstelling onderbouwen, moet men beslist wantrouwen, want er is aangetoond dat deze cijfers vertekend worden doordat men geen rekening houdt met de verschillende leer- en onder-

wijshoudingen van mannen en vrouwen. Het verschil wordt in ieder geval niet verklaard door asymmetrie in de hersenen. De methoden die bij natuurwetenschappen en technische wetenschappen worden gebruikt, zijn door de eeuwen heen altijd door mannelijke docenten voor mannelijke leerlingen ontwikkeld, te beginnen met Pythagoras. Als ze vervangen worden door methoden die voor vrouwelijke leerlingen zijn ontwikkeld, worden de prestaties van vrouwen aanzienlijk beter, vaak zelfs beter dan die van mannen. Dit gegeven heeft in Duitsland de discussie opgerakeld of er niet toch weer gescheiden scholen voor jongens en meisjes moeten komen, of dat ze in ieder geval gescheiden onderricht moeten krijgen in de natuurwetenschappen. In de Bondsrepubliek werd het gezamenlijk onderwijs pas in 1965 geïntroduceerd, omdat zowel de katholieke Kerk als vroeger het nazi-regime om seksistische redenen sterk tegen jongens en meisjes in één klas gekant was. Nu zou die gescheiden constellatie, om niet-seksistische redenen, haar rentree mogen maken! In Engeland en de Verenigde Staten heeft men eind jaren negentig voor natuurkunde, wiskunde en techniek ook weer aparte klassen voor jongens en meisjes ingesteld, en soms zelfs aparte scholen. Door druk uit feministische hoek waren de vrouwenuniversiteiten in de VS scherp in populariteit gedaald, maar in de jaren negentig beleefden ze een opleving. De Seven Sisters, de meest traditionele vrouwenuniversiteiten, geven een grote groei aan inschrijvingen te zien, soms wel tot honderd procent. Behalve dat het onderwijs zonder jongens voor meisjes kwalitatief veel effectiever is, voelen de studenten zich ook niet meer gedemotiveerd om traditionele mannenvakken te volgen. Vrouwen die aan deze universiteiten zijn afgestudeerd, hebben veel zelfvertrouwen en maken met succes hun entree in de mannenwereld van het bedrijfsleven en de industrie.

Het lijkt er dus op dat er maar weinig grote verschillen tussen de geslachten bestaan, maar ook weinig volledige overeenkomsten. De werkelijkheid beslaat het brede spectrum dat daartussen ligt. In dit brede spectrum treffen we een grote verscheidenheid aan mensen aan, allemaal met hun eigen geslachtelijke identiteit en mannelijke en vrouwelijke eigenschappen aan de ene kant, en aan de andere kant een sekseneutrale ziel, geest, creatieve behoefte en sekseneutraal intellect. Uit dit complex van eigenschappen ontduikt de integriteit van iemands persoonlijke identiteit. Het ligt voor de hand dat zo’n integriteit aangetast kan worden als die zich naar onrealistische rolpatronen en stereotypen moet voegen, met alle mogelijke conflicten met zichzelf en met de omgeving als gevolg. Maria Montessori was een van de eersten die dit inzag. Vanuit dat inzicht ontwikkelde ze haar onderwijskundige systeem, waarin de individuele identiteit en het karakter zoveel mogelijk wordt gerespecteerd.

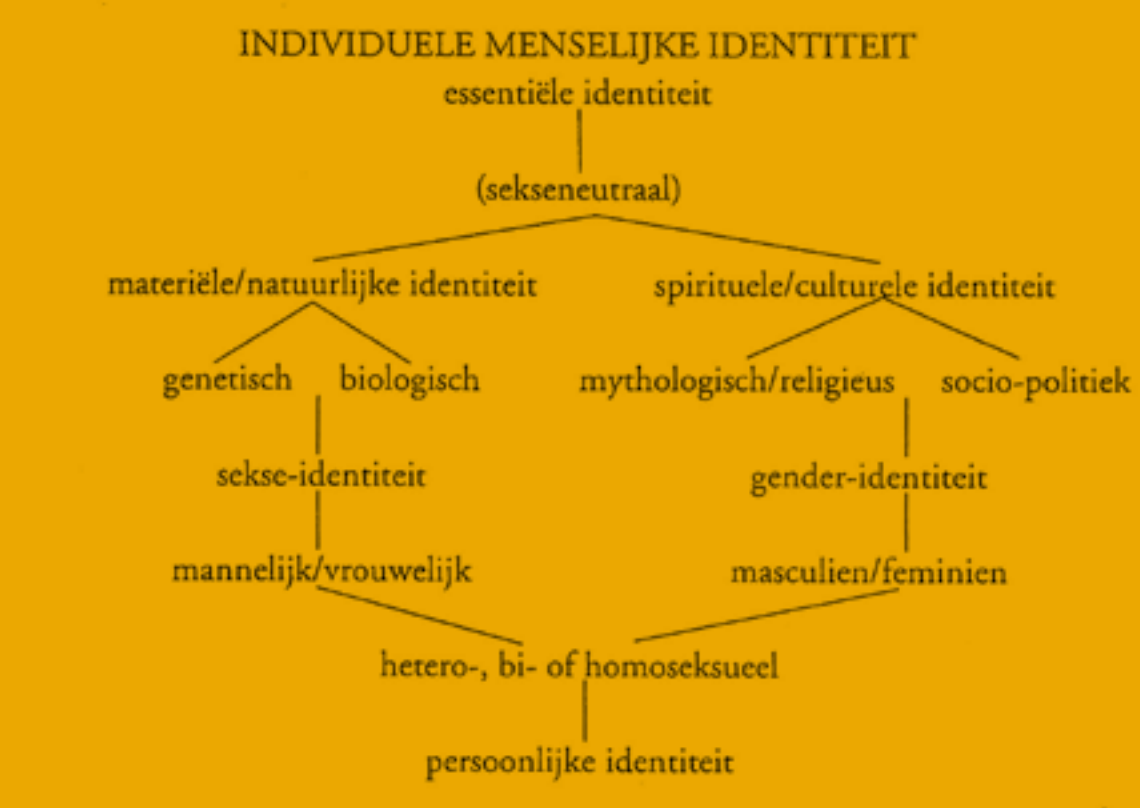
Er zijn zoveel verschillende vrouwen en mannen op de wereld dat de individuele identiteiten zich niet in duidelijk omschreven stereotypen laten indelen. Iemands individualiteit is het resultaat van een

onvoorspelbare mengeling van genetische en culturele factoren; de geslachtelijke identiteit is daar een belangrijk aspect van, maar beslist niet het enige.

De vrouwenconferentie van de Verenigde Naties in Beijing in 1995 heeft heel duidelijk gemaakt dat de 40.000 aanwezige vrouwen een enorme verscheidenheid aan rassen, culturen, religies en socio-politieke omstandigheden vertegenwoordigden, ieder met haar eigen aanpak van het vrouwenvraagstuk. Als er dan geen stereotype ‘vrouw’ of stereotype ‘man’ in deze wereld is, wat is er dan wel? In dit boek onderzoek ik de identiteit, rolverdeling en relatie van vrouwen en mannen, en de invloed die ze hebben op een duurzame ontwikkeling. Ik kan er dus niet onderuit me de vraag te stellen: wat is een vrouw en wat is een man? Voor ik deze vraag probeer te beantwoorden, moet ik eerst uiteenzetten hoe de begrippen vrouw en man, vrouwelijk en mannelijk, sekse en gender zich tot elkaar verhouden. Dat deze begrippen elkaar gedeeltelijk overlappen, is een onvermijdelijk gevolg van de complexiteit van het onderwerp. Voor de duidelijkheid maak ik een vereenvoudigd schema. Ik realiseer me terdege dat zo’n schema de werkelijkheid niet weergeeft en dat het alleen maar dient om de samenhang en het gebrek aan samenhang in onze manier van denken aan het licht te brengen. Zo ontstaan er nieuwe inzichten die ons dichterbij de werkelijkheid brengen. Ik geef geen definities van de begrippen, maar door hun onderlinge samenhang wordt wel duidelijk hoe ze zich tot elkaar verhouden.

Schema 1 geeft de verschillende identiteitsniveaus van een mens weer, gericht op sekse en gender. Het eerste, essentiële niveau is sekseneutraal; de volgende niveaus staan voor de materiële en spirituele uitingen, die op hun beurt tot seksuele en culturele differentiatie leiden. Al deze niveaus reageren op een dynamische en organische manier op elkaar. Ze komen samen in het laatste niveau, dat van de individuele mens, een uniek product van toeval, keuze en noodzaak. Het woord *genetisch* heeft betrekking op de specifieke chromosomenparen XY en XX, die iemands *geslachtelijke* identiteit bepalen. Het woord *biologisch* slaat op de algehele fysieke, geslachtskenmerken van het organisme, de hormoonhuishouding en het zenuwstelsel, inclusief de hersenen. Men zou deze twee categorieën ook *materiële* en *natuurlijke* uitingen kunnen noemen; het zijn inderdaad min of meer feiten des levens en ze worden meestal met *man* of *vrouw* geïdentificeerd.

Aan de andere kant van het schema staat *religieus/mythologisch*; dit aspect verwijst naar de mystiek, de mythen, verhalen, dromen, metaforen, fantasieën, projecties en percepties van de menselijke geest over de rolverdeling tussen man en vrouw in een kosmologische context. *Socio-politiek* staat voor de opvattingen die op een bepaald moment in een samenleving leven over typisch *feminien* en *masculien* gedrag, stijl, functioneren en presteren, en de rolverdeling tussen man en vrouw in een wereldlijke context. Deze twee categorieën zou men *spirituele* en *culturele* uitingen

De honderd onderdelen van de panculturele lijst met bijvoeglijke naamwoorden:

Met mannen geassocieerd:		Met vrouwen geassocieerd:	
Actief	Ondernemend	Aardig	Overgevoelig
Agressief	Onhebbelijk	Afhankelijk	Piekerend
Ambitieus	Onverschillig	Angstig	Praatziek
Arrogant	Onverstoorbaar	Begripvol	Preuts
Autocratisch	Onverzettelijk	Beïnvloedbaar	Prikkelbaar
Avontuurlijk	Onvriendelijk	Bescheiden	Sentimenteel
Bazig	Opportunistisch	Bijgelovig	Sexy
Breed geïnteres-seerd	Opschepperig	Charmant	Sophisticated
Capabel	Precies	Dom	Timide
Cynisch	Progressief	Dromerig	Veranderlijk
Eigenwijs	Rationeel	Elegant	Vergevingsgezind
Evenwichtig	Realistisch	Emotioneel	Verlegen
Geestig	Rigide	Fantasierijk	Verward
Genotzuchtig	Roekeloos	Frivool	Vitterig
Gewetenloos	Scherpzinnig	Gecompliceerd	Vol zelfmedelij-den
Gierig	Serius	Geduldig	
Grappig	Slordig	Gemaakt	Voorzichtig
Grof	Snel	Gevoelig	Vriendelijk
Individualistisch	Stoer	Hartelijk	Warm
Inhalig	Streng	Klagerig	Weekhartig
Inventief	Vastberaden	Label	Wispelturig
Koppig	Vertrouwend	Mild	Zachtaardig
Lui	Vindingrijk	Niet-ambitieus	Zenuwachtig
Luidruchtig	Wreed	Nieuwsgierig	Zorgelijk
Moedig	Zelfingenomen.	Onderdanig	Zwak.
		Onintelligent	

kunnen noemen, waardoor de man-vrouw-relaties bepaald worden.

Het is interessant op te merken dat in het schema geen vrouw en man voorkomen, aangezien de individuele identiteit in werkelijkheid zo'n unieke combinatie van vrouwelijke en mannelijke en masculiene en feminiene eigenschappen is dat het veel te simplistisch zou zijn om die enorme verscheidenheid aan individuen tot man en vrouw terug te brengen. Een mens kan niet tot de som der delen gereduceerd worden. Daarom kun je ook geen onderdelen isoleren om die vervolgens in een sociologische context onder te brengen. Als je iemand vraagt wie hij is, bestaat het antwoord meestal uit een bepaalde categorie, zoals: ik ben huisvrouw, ik ben kunstenaar, ik ben ingenieur, ik ben ambassadeur.

Soms zeggen mensen dat je je werk en privé-leven beter gescheiden kunt houden, of dat een opmerking over iemands prestatie niet persoonlijk opgevat moet worden. Met zulke vaststellingen ontkent men in de dubbele betekenis van het woord de integriteit van de persoon. Dit kan leiden tot verwarring over identiteit en relaties, maar ook over sekse en gender-identiteit. Met andere woorden, je kunt niet iemand beschrijven aan de hand van wat hij doet of is. Dat is veel te eenvoudig en te radicaal. Dit geldt ook voor de beschrijving als vrouw en man. In onze culturen, talen en sociale instellingen zijn we eraan gewend geraakt dat de woorden vrouw en man de persoon identificeren, maar in werkelijkheid bestaat de geslachtelijke identiteit uit heel veel componenten: persoonlijkheid, interesses, kwaliteiten, sociale rollen en seksespecifiek gedrag. De misleidende linguïstische en culturele interpretatie van de menselijke identiteit is een van de belangrijkste oorzaken van het feit dat men nog steeds denkt dat er tussen mannen en vrouwen radicale verschillen bestaan, enkel en alleen gebaseerd op de biologie. Aristoteles, Augustinus en Thomas van Aquino hebben een stevige basis voor deze misvatting gelegd; het protestantisme, de Verlichting, de Romantiek en het modernisme hebben deze doctrine niet kunnen doorbreken.

De laatste paar decennia zijn er verschillende pogingen ondernomen om erachter te komen hoe het komt dat in verschillende culturen en beschavingen bepaalde menselijke eigenschappen als mannelijk of vrouwelijk worden beschouwd, en in hoeverre mensen ook zo over zichzelf denken, wat hun idool is en hoe ze denken dat de seksespecifieke relatie tussen mannen en vrouwen moet zijn. John E. Williams en Deborah L. Best hebben zo'n onderzoek verricht, over een periode van vijftien jaar en in dertig landen. Zij gingen als volgt te werk:

Er werden 300 bijvoeglijke naamwoorden (zoals agressief, emotioneel) genoemd, en daarbij was er een grote panculturele overeenstemming over de eigenschappen die met vrouwen en die met mannen werden geassocieerd. De tabel op blz. 14 geeft honderd bijvoeglijke naamwoorden die een differentiële connotatie hadden. De andere tweehonderd waren neutraal. Het

zou overigens interessant zijn om die woorden ook te kennen, want daaruit zou men dan al die eigenschappen kunnen afleiden waarvan men denkt dat ze zowel op mannen als vrouwen van toepassing zijn.

- Ik som hun bevindingen op:
- De stereotype mannelijke eigenschappen waren gunstiger in Japan, Zuid- Afrika en Nigeria, en de vrouwelijke in Italië, Peru en Australië, maar door de culturen heen was de waardering van stereotypen van man en vrouw gelijkelijk verdeeld.
 - Zoals te verwachten viel, was het zelfbeeld van mannen overwegend mannelijk en dat van vrouwen vrouwelijk, maar ze omvatten wel beide aspecten en de stereotype eigenschappen waren nauwelijks aan de orde. In armere, niet-Christelijke landen vertoonde het zelfbeeld een grotere differentiatie.
 - Beide geslachten beschreven de persoon die ze graag zouden willen zijn, als iemand met vooral mannelijke eigenschappen.
 - De meeste ideologieën over een egalitair rollenpatroon kwamen voor in Nederland, Duitsland en Finland; de meeste traditionele of door mannen gedomineerde ideologieën in Nigeria, Pakistan en India. De Verenigde Staten scoorden halverwege de schaal.
 - In de meeste landen hebben vrouwen modernere of meer egalitaire denkbeelden dan mannen.
 - In elk land waar het onderzoek zich op richtte, leren kinderen al voordat ze vijf jaar zijn dingen over seksespecifieke stereotypen, wat doorgaat tot in de adolescentie.

Ik concludeer hieruit dat mensen overal ter wereld ongeveer hetzelfde denken over wat mannelijke en wat vrouwelijke eigenschappen zijn, en dat alle culturen algemeen aanvaarde seksespecifieke stereotypen hebben ontwikkeld, maar dat het individuele zelfbeeld niet met deze stereotypen overeenkomt. De seksespecifieke relaties tussen mannen en vrouwen daarentegen kunnen al naar gelang hun cultuur en ras sterk verschillen. En tot slot worden in alle culturen de mannelijke eigenschappen hoger aangeslagen. Ik stel vast dat de stereotypen en de voorkeur voor mannelijke eigenschappen allemaal een direct gevolg zijn van de wereldwijd geldende ideologieën over mannelijke dominantie. Ik heb laten zien dat deze ideologieën vooral door mannen zijn ontwikkeld en geformuleerd en dat er tal van verkeerde opvattingen bestaan die gesteund worden door gedateerde wetenschappelijke en sociale theorieën, maar dat ze toch instandgehouden worden omdat de mannen die aan de macht zijn daar alle belang bij hebben. De vraag in het begin van dit boek was of deze ideologieën gebaseerd waren op het leven in de gemeenschap, onder bepaalde economische en praktische omstandigheden, bijvoorbeeld in vroege beschavingen - en zo ja, of die onder de nieuwe en heel andere omstandigheden dan herzien kunnen worden - of dat de mannelijke dominantie een natuurwet is. Het hiervoor genoemde onderzoek geeft aan dat het geen natuurwet is en dat mensen een vrij goed idee hebben wie ze zijn, hoe ze hun vrouw- of man-zijn beleven en welke genderspecifieke stereotypen en

rolverdeling hun cultuur voorschrijft. Ze weten echter ook dat die stereotypen en rollen niet overeenkomen met hun zelfbeeld. De stereotypen voor man en vrouw houden meestal in dat mannen uitsluitend bepaald worden door de met mannen geassocieerde eigenschappen die in de tabel op blz. 14 staan, en vrouwen uitsluitend door de met vrouwen geassocieerde eigenschappen. De persoonlijke identiteit en de man-vrouw-relaties worden in belangrijke mate door dit misleidende en onrealistische onderscheid bepaald. Wanneer mannen en vrouwen ervaren dat ze niet voldoen aan culturele stereotypen, zullen ze zich gedwongen voelen zich daarnaar te richten en zich te verzetten tegen hun innerlijke drang om van het ‘normale’ gedrag als vrouw of man af te wijken, met alle sociale spanningen van dien. Ik kan niet over andere mensen oordelen, maar mij stuitte het macho-gedrag dat je zo vaak tegenkomt in het bedrijfsleven, tegen de borst. Ik deed tegen mijn zin mee, of ik distantieerde me van het gesnoef en gebral, de seksistische grappen en de machtsspelletjes. Tegelijkertijd zag ik wat een druk er op mensen komt te liggen die een geforceerde houding aannemen en voortdurend hun echte identiteit onderdrukken. Als de buitenkant botst met de binnenkant raakt de persoonlijkheid onvermijdelijk verscheurd, wat tot geestelijke en lichamelijke stress leidt. Ik ben ervan overtuigd dat dit zowel voor vrouwen als voor mannen de belangrijkste oorzaak is voor het feit dat ze niet goed in hun vel zitten en problemen met de gezondheid hebben. Dit zal men natuurlijk zelden toegeven, want dat staat het stereotype niet toe.

De logische conclusie die we hieruit kunnen trekken, is dat er iets fundamenteel mis is met het beeld van de geslachtelijke identiteit en de seksespecifieke rolverdelingen die we in onze moderne samenleving nog steeds instandhouden. Stereotypen zijn modellen, paradigma’s. Wat we in de eenentwintigste eeuw nodig hebben, in het jargon van tegenwoordig, is een paradigmaverschuiving. We zullen ons beeld van de werkelijkheid moeten herdefiniëren, en de stereotypen en de seksespecifieke rolverdeling moeten vervangen door iets wat meer strookt met de manier waarop wij onszelf in de wereld van nu ervaren. Een wereld van intensieve, mondiale communicatie, met steeds meer openheid, individuele vrijheid en in veel landen voor iedereen bereikbaar onderwijs en economische onafhankelijkheid.

Er valt een parallel te trekken met de paradigmaverschuiving die zich in de twintigste eeuw op het gebied van de natuurwetenschappen, de natuurkunde en wiskunde heeft voorgedaan. In hoofdstuk 17 hebben we gezien dat de nieuwe theorieën over relativiteit, onzekerheid, dualisme, chaos en complexiteit, toen ze algemeen erkend werden, de werkelijkheid veel breder bleken te dekken dan de traditionele denkbeelden. Het ontdekken van een steeds weer ruimer beeld van de werkelijkheid is een bekend fenomeen in de geschiedenis van de wetenschap. De traditionele en de nieuwe wetenschappelijke modellen kunnen aan de hand van de volgende sleutelprincipes worden getypeerd:

Traditionele wetenschap <i>(op de materie gericht)</i>	Nieuwe wetenschap <i>(op natuur gericht)</i>
Lineair	Niet-lineair
Eenvoudig	Complex
Omkeerbaar	Onomkeerbaar
In evenwicht	Niet in evenwicht
Gesloten systeem	Open systeem
Voorspelbaar	Onvoorspelbaar
In hokjes onderverdeeld	Onderling met elkaar verbonden

We zouden kunnen stellen dat de principes in de linkerkolom uit de wereld van de cultuur stammen en die in de rechter uit de wereld van de natuur. Het is intrigerend dat de linkerkolom meer affiniteit lijkt te hebben met het mannelijke stereotype en de rechter met het vrouwelijke. Het eerste, mechanistische model vormde de basis voor alle door de mens gemaakte technologieën, economieën en sociale structuren, en het tweede, natuurlijke model vormt de kern van alle biologische en ecologische processen in de natuur. Deze twee invalshoeken vormen de crux van de dichotomie tussen man en vrouw en tussen de economie en ecologie in de wereld van vandaag de dag. Hoewel mechanistische modellen in een beperkt en door de mens bepaald bereik geldig zijn en blijven, komen ze in een bredere context, zoals die van ecosystemen en mondiale interactie, in botsing met natuurlijke en sociale processen, die volgens heel andere wetten werken. Als we ernstige botsingen willen voorkomen, zullen we de door de mens gemaakte modellen ingrijpend moeten herzien zodat ze in evenwicht zijn met de natuurwetten. Een tijdje hebben we geprobeerd de spanning tussen de twee modellen te negeren door ze uit elkaar te houden en/of de een de ander te laten domineren. Nu de wereldbevolking van 1,3 miljard in 1900 naar 6 miljard in het jaar 1999 is gegroeid, kan dat niet meer; het bevolkingsaantal en de toegenomen levensstandaard laten dat eenvoudigweg niet toe. Om te overleven moeten we technologie, economie en ecologie met elkaar in verband en in evenwicht brengen, en moeten we ook het natuurlijke evenwicht tussen het mannelijke en het vrouwelijke herontdekken.

Daarom zullen we onze twintigste-eeuwse cultuur fundamenteel moeten veranderen, de cultuur die toestaat dat technologie en economie de integriteit van het natuurlijk ecosysteem aantasten en die de mannelijke dominantie de integriteit van de intermenselijke relatie laat verstoren. Het radicale onderscheid tussen economie en ecologie en tussen het mannelijke en het vrouwelijke moeten we achter ons laten om de weg vrij te maken voor een respectvolle en creatieve interactie. In het economische en sociale weefsel van politiek, financiën, bedrijfsleven, religie en onderwijs zal zowel de ecologische dimensie als de genderdimensie geïntegreerd moeten worden. Steeds meer mensen lijken in te zien dat zulke veranderingen noodzakelijk zijn, maar er is nog te weinig overtuiging en inzet, noch op politiek en institutioneel niveau noch op particulier

niveau. De veronderstelde radicale dualismen van economie en ecologie en van man en vrouw hebben zo lang gegolden dat ze behoorlijk vastgeroest zijn. Dualismen bestaan bij de gratie van elkaar. Ze zijn van elkaar afhankelijk en inspireren elkaar als ze tenminste vanuit een gelijkwaardige positie functioneren. Dit leren ons de oude taoïstische filosofen, die veel wijze dingen over deze fundamentele waarheid hebben gezegd. Wij zijn deze waarheid vergeten of negeren haar; dat komt doordat het westerse denken in de valkuil van de radicale dichotomieën is getrapt. De man-vrouw-dichotomie is een klassiek voorbeeld van de manier waarop je kunt verdwalen als je de verkeerde kaart bij je hebt. We hebben gezien dat in deze tijd van mondialisering en van in diskrediet geraakte ouderwetse opvattingen over de wereld en de samenleving, veel vrouwen en mannen zich van het keurslijf van vroeger hebben ontdaan. Het zelfbeeld botst daardoor steeds sterker met de gedateerde stereotypen voor man en vrouw. Het huidige paradigma in de man-vrouw-relatie is nauw verbonden met het mechanistische wereldmodel waarin asymmetrische en hiërarchische relaties verstarring veroorzaken en creativiteit onderdrukken. Het nieuwe paradigma zal meer in verband moeten staan met het natuurlijke model, met symmetrische en organische relaties die flexibiliteit en creativiteit stimuleren. De populaire zangeres Madonna symboliseert deze nieuwe benadering, en dan vooral in haar hit ‘Express yourself’ (1989), waarin ze met de man- vrouw-stereotypen speelt. Zij ontmantelt mannelijkheid en vrouwelijkheid en bevrijdt het individu uit de valkuil van het stereotype beeld.

Als het lukt deze valkuilen voortaan te vermijden, heeft de samenleving de komende decennia meer kans op duurzaamheid af te stevenen. Om deze verandering tot stand te kunnen brengen, zullen vrouwen en mannen moeten samenwerken en er beiden de vruchten van plukken. Het zal geen feministische en geen masculistische beweging zijn, maar een beweging van een geheel andere orde, die de verschillende creatieve kwaliteiten van man en vrouw zal respecteren, en hun gelijkwaardigheid zal erkennen.